

Вплив Національно-визвольної боротьби українського народу, очолюваної козацтвом, на розвиток культури в Галичині в першій половині XIX ст.

Козацтво виникло на українських землях ще в XV ст. Провідними принципами співжиття козаків стали демократизм, рівність, особиста незалежність, відчайдушна хоробрість. Козацька героїка була відома в усьому світі. Цьому сприяла і усна народна творчість, зокрема, історичні пісні та думи. Д. Яворницький стверджував: “Бувши високими поцінувачами пісень, дум і рідної музики, запорожці любили послухати своїх боянів, сліпців-кобзарів, нерідко самі складали пісні та думи й самі бралися за кобзи”.

Пісні, думи, прислів'я, приказки, легенди й перекази, історичні повісті, щоденники-діаруші та мемуари про козацьку добу, козацькі літописи становили вагомий частину духовного, культурного і художньо-естетичного надбання українського народу. Характерними рисами цих творів є палкий патріотизм, зацікавленість історією української козацької державності, позитивне ставлення до національно-визвольної боротьби українського народу, очолюваної козацтвом. Вони мали значний вплив на всю українську культуру XVIII–XIX ст., а також на творчість багатьох українських та іноземних письменників, композиторів, художників. Героїзовані, овіяні бойовою романтикою образи запорозького козацтва будили народ, закликали до боротьби за волю, справедливість і незалежність.

2011 р. виповнилося 200 років від дня народження перших подвижників національно-культурного відродження Галицької України Маркіяна Шашкевича та Івана Вагилевича (1811). Одним із напрямів сучасної літературної біографіки є всебічне висвітлення діяльності представників інтелектуальної еліти нації. Зріз українсько-польського пограниччя, а відтак і поєднання та наслідування наших культур не лише кінця XIX ст., і нині знаходиться повсякчас у полі зору дослідників. Вчені неодноразово і різнобічно торкалися цієї тематики. Достатньо проаналізувати ситуацію в кореспонденції досліджень останніх років², де прямо чи опосередковано

---

² Павлюк І. Про дві вітчизни серця, але одну любов: [Яручик В. Українська поезія, творена в Польщі після Другої Світової війни: Монографія. — Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. — 228 с.]: Рец. — Слово і час. — № 2. — С. 110–112; Нахлік Є. Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. — № 1. — С. 92; Погребенник В. Трикнижка, присвячене українському Сенкевичу: [Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. — Л., 2002]. — № 10. — С. 81–83; Астаф'єв О., Нямцу А. Про Євгена Маланюка, уписаного в польський пейзаж [Цяховська Е.. Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків. Монографія. —

торується проблема українсько-польської ментальності, можна побачити, що ця проблема актуальна і нині. Сучасна наука прагне дивитися на проблему україно-польських зв'язків сьогодні виважено, без гарячкості. Далеке ХІХ ст. постає в іншому світлі, намагаючись уникнути гострих на той момент зрізних питань. Слов'янські країни стали в ХХІ ст. ближчими, по-справжньому братніми, згадали давнє коріння спільної культури. Ще далекого ХІV ст. у Кракові запрацювала друкарня Ш. Фюля, яка продукувала кириличні книги для українського населення (1, Рева, с. 18–22).

Серйозною перешкодою на шляху культурного піднесення Західної України поряд з політикою денационалізації українського населення, яку здійснювали австрійські чиновники разом з польськими (у Галичині), румунськими (на Буковині) та угорськими (на Закарпатті) поміщиками, була уніатська церква.

Особливо тяжкими були умови розвитку української національної культури в Галичині. Шкільне виховання скрізь було в руках католицького та уніатського духовенства. Саме в цей час, 1832 р., було засновано патріотичний гурток серед студентів Львівської греко-католицької духовної семінарії — “Руська трійця”. Очолив цю групу *Маркіян Шашкевич* (1811–1843), а його найближчими соратниками виступили Іван Вагилевич (1811–1861) та Яків Головацький (1814—1888). Під впливом творів Шафарика, Караджича, Котляревського, Максимовича та інших європейських та письменників Наддніпрянської України М. Шашкевич з одностудентами починає перші заходи, щоб підняти рідне слово з занепаду “їй протоптати йому стежку до письменства”. “Руська трійця” стала на чолі всього культурного національного пробудження на Західній Україні. Характерним для “Трійці” була її рішучість підняти місцеву говірку до рівня літературної народної мови.

Натхненні бажанням працювати для народу, учасники “Руської трійці” збирають етнографічні, фольклорні матеріали, вивчають історію України, читають книги українських, російських, чеських, сербських, польських письменників.

Під стимулюючим впливом літератури Наддніпрянської України, не зважаючи на кордони й жорстку цензуру, поступово розвивається в Західній Україні вітчизняна література. Зародження літератури народною мовою в Галичині набувало ще більшого значення, ніж на території Наддніпрянської України.

У зв'язку з забороною друкуватися у Львові 1837 р. вийшов у Буді (Угорщина) альманах “Русалка Дністровая”, що став початком новітньої української літератури в Західній Україні, а також віхою у формуванні національної свідомості. Церковна цензура конфіскувала наклад “Русалки” і стала на заваді появи інших публікацій місцевою мовою. Приниження та переслідування, цькування, яких зазнавали учасники “Руської трійці”, спричинилися до передчасної смерті М. Шашкевича (2, Головацький, с. 229—285). Він був ініціатором створення літературного гуртка “Руська трійця” та

— К., 2006]. — № 11. — С. 82—84; Михед П. Микола Гоголь і поляки: (Деякі аспекти дослідження). — № 5. — С.3; Соболев В. “Діаруш” Пилипа Орлика як щоденник українсько-польського погранчича. — № 6. — С. 20 та ін. праці.

видання альманаху “Русалка Дністровая”. Письменник, етнограф, фольклорист, громадський діяч, у його творчому доробку — вірші, проза та переклади.

“Русалка” стала первісткою нового письменства не лише в Галичині а й в усьому слов’янському світі, а М. Шашкевич — першим письменником нової літератури Західної України. Найголовніше своє завдання він вбачав у тому, щоб сіяти “просвіту поміж усіма членами всього народу”... “Русалка Дністровая” була визначною подією у розвитку української літератури на Західній Україні в умовах жорстокого соціального і національного гноблення українського народу. Збірка відстоювала його право на існування, на розвиток мови, літератури, національної культури. Добір матеріалу до книги, звертання до героїчно-історичних тем і мотивів, піднесений тон надавали альманахові значної на той час громадської актуальності. В невиразних пориваннях М.Шашкевича і його друзів “відбилося реальне заворушення мас” (3, Білецький, т.2, с. 136).

Найталановитішим з поетів — членів гуртка “Руська трійця” був поет-лірик, прозаїк та перекладач зі слов’янських літератур, етнограф, фольклорист, громадський діяч — Маркіян Семенович Шашкевич. Учасники гуртка дали обіцянку чесно служити своєму народові та його національно-культурному відродженню. Народився письменник у Підліссі, що на Львівщині, у сім’ї священика. Освіту здобував у Львівській духовній семінарії, на філософському факультеті Львівського університету, а також самотужки. Був священиком у селах Львівщини. Свій талант письменник скерував на розвиток рідної літератури та словесності. Його “Читанка”, укладена 1836 р., тривалий час залишалася в Галичині найпопулярнішим підручником для народу.

“Русалка Дністровая” стала важливим надбанням української культури, духовним скарбом народу. Вона мала для Західної України подібне значення, як “Енеїда” Котляревського для України Східної. Цей збірник оригінальних творів, записів фольклору та історичних матеріалів був яскравим виявом прагнення упорядників до творення нової української культури як культури загальнонаціональної (4, Шашкевичіана). Найглибше охарактеризував значення “Русалки Дністрової” І. Франко: «У Шашкевичевих словах тодішні русини віднаходили свою силу, свою людську та народну гідність, вони будили розум, ворушили сумління, кликали до дії» (5, Франко, т. 26, с. 74—94).

Альманах “Русалка Дністровая” було надруковано українською народною мовою. Автори рішуче поривали з церковною традицією і проголошували право українського народу на рідну мову, літературу і культуру. За висловом І. Франка, “Русалка Дністровая” була свого часу явищем наскрізь революційним” (5, Франко, т.26, с.90). Цей альманах «переполошив усі власті церковні й світські» (5, Франко, т.26, с. 93).

В нашій статті ми зосереджуємо основну увагу на громадській і науковій діяльності Івана Вагилевича в світлі історії українсько-польських зв'язків, яка не знайшла, на жаль, належного висвітлення в наукових студіях як українських, так і польських вчених.

Одним із співорганізаторів “Руської трійці”, співавтором та співупорядником “Русалки Дністрової” був *Іван Миколайович Вагилевич* — письменник, фольклорист, філолог, громадський та культурний діяч. Він народився в сім'ї сільського священика греко-католицького віросповідання. Спочатку ходив до школи в сусідньому Бучачі, а пізніше вчився в Станіславській гімназії і Львівській семінарії на словесному курсі та у Львівському університеті на філософському факультеті. Участь у гуртку М. Шашкевича сприяла появі у Вагилевича інтересу до етнографії і фольклору. 1845 р. він написав українську граматику польською мовою. Працюючи редактором українсько-польської газети “Дневник руський” (1843), яка в окремих питаннях стояла на прогресивних позиціях, він проводив значну громадську роботу. В обох установах навчання велось німецькою мовою. Деякі зацікавлення науками, котрі Вагилевич виявив уже в дорослому віці, з'явилися у нього ще перед закінченням школи, 1829 р. В 30-х роках ці інтереси зосереджувалися на фольклорі та античності, а у 40-х роках — на філології та граматиці з коротким екскурсом у політичну журналістику. Протягом 50—60-х рр. і до самої смерті, а 1866 р. зосереджувався на історичних дослідженнях.

30—40-і рр. були найвирішальнішими десятиріччями в формуванні його національної свідомості. Вперше зустрівшись з М. Шашкевичем 1829 р. на філософському факультеті Львівського університету, де обидва були першокурсниками, вони утворили спільний гурток, щоб сприяти розвитку “руської” мови. М. Шашкевич був за лідера, найрішучіший від усіх у впровадженні ідей. Кожен новий член гуртка повинен був дати урочисту клятву про те, що він віддасть своє життя на службу народові та відродження літератури серед народу руського. Кожен отримував свій псевдонім. М. Шашкевич був, наприклад, Далибором. Ентузіазм “Руської трійці” не перебили ні холодна рука цензора, ні увага поліції до їхньої діяльності. Вони продовжували обговорювати можливі шляхи освіти свого народу за допомогою народної мови.

В основі творчості І. Вагилевича — фольклорні тексти і дослідницька література зі слов'янської міфології. Водночас у 30-х роках XIX ст. західноєвропейська фольклористика демонструє нові теоретичні погляди на народну міфологію. Тут першими стали Вільгельм та Якоб Грімми. Свої основні міркування фольклорист виклав у “*Demonologiji slowianskiej*” (Wagilewich D.J. *Kronika ludu z demonologij slowiańskij*) (6) та “*Zarysach do demonografij*” (Wagilewich D.J. *Zarysy do demonografij*) (7) та інших працях. На жаль, більшість із документів не опублікована й сьогодні. Праця “*Demonologia slowianska*” засвідчує широкомасштабність задуму автора щодо характеристики народної міфології. Вчений розробив докладний план частин і розділів праці, зібрав чимало фактичного матеріалу з українського

фольклору, склав списки фантастичних міфічних істот з різних народів не лише індоєвропейської частини світу, а й давніх етносів Азії та Близького Сходу. Дослідник прагнув встановити сутність демонологічних уявлень, їх змісту, етимології та витікаючих звідси причин. Вже у вступі І. Вагилевич схиляється до думки, що «нижча» міфологія «розвивалася під впливом двох стихій, які суперечливо або взаємно формували її. Однією з тих стихій була спроба розгадати діяльність природжених сил; а з другою ж — постійно діюча і невтомна уява» (див.: “*Demonologia slowianska*”).

Міркування І. Вагилевича та досвід попередників спонукали вченого до пошуку універсальної класифікації народної міфології. На його переконання, вона поділяється на три групи: 1. «людська демонологія», пов’язана з віруваннями в існування людей із надприродними властивостями (упири, відьми) та уявленнями про чудесні метаморфози (вовкулаки, утопленики, страдчата); 2. «стихийна демонологія», пов’язана з повсякденним життям людини. Сюди належать фантастичні уособлення різних стихійних сил і явищ природи (русалка, літавиця, Баба-яга, Домовик, Вихор) та ін.; 3. «символічна демонологія», пов’язана з віруваннями в добрих і злих надприродних істот (янголи, чорти, злидні, персоніфікації хвороб — чума, холера). Дещо подібне зустрічається в працях Е. Руликовського (8) та О. Воропая. Біолог за фахом, на чужині він старанно записував українські звичаї та вірування, які багато в чому подібні. Він навіть робив порівняльні характеристики з деяких свят чи повір’їв слов’янських та неслов’янських народів (9, Рева, с.394—398). І. Вагилевич також досліджував етнографію та фольклор Прикарпатських українців: гуцулів, бойків і лемків. Про гуцулів він опублікував 1838 р. статтю у празькому журналі. Пізніше — вже після смерті дослідника — стаття про гуцулів була надрукована російською мовою (10, Вагилевич и гуцулы, кн.5, с. 17 —56). Грунтовна праця про бойків також була опублікована у празькому часописі.

Праця І. Вагилевича, на жаль, так і не була закінчена, частково автор її видрукував 1840 р. у «*Časopise Českého Museuma*». У нарисі письменник не лише подав унікальні взірці з українського фольклору про відьом, упирів, вовкулак та інших демонологічних персонажів, а й прагнув з’ясувати їхню семантику, генезу та функції у фольклорі.

Праця І. Вагилевича «*Zarysy do demonografij*» також подає нотатки про цих істот. У розповідях, записаних фольклористом, подорожуючи Галичиною, він робив виписки з літературних джерел (російських, польських, литовських, німецьких). Очевидно, хотів провести паралелі між уявленнями різних народів і вказати на їх відлуння в літературі. Праця також лишилася незавершеною.

Своєрідною антологією текстів можна вважати рукописний збірник І. Вагилевича «*Kronika ludu z demonoligij slowiańskij*». Праця має чіткий план, за яким спочатку подається український матеріал, а далі — відповідні витяги з фольклорних джерел поляків, словаків, чехів, сербів, росіян, литовців. Як і в праці “*Demonologia slowianska*”, тут також поділ персонажів

«нижчої» міфології: 1. людська демонологія; 2. демонологія природних стихій; 3. символічна демонологія; 4. посмертне життя. Відповідно до цієї класифікації додаються фольклорні тексти, з зазначенням місця їх запису. Подібна класифікація, але у філософському вимірі, присутня у творах К. Транквіліона-Ставровецького (11, Рева, с. 421 — 431), а також у спадщині Г. Сковороди (12, Рева, с. 351 — 366).

Простежуючи загальнослов'янський контекст вірувань, вчений особливу увагу надавав регіональному фольклору. Р. Кирчів писав: «І. Вагилевич, по суті, започаткував науковий розгляд демонології гуцулів і бойків, охарактеризував цілу галерею їх образів, указав на їх генетичний зв'язок з архаїчними світоглядними уявленнями і дохристиянськими віруваннями, спільні загальнослов'янські й етнічно та регіонально специфічні риси» (13).

В 40-і рр. XIX ст. активізувалися бібліографічні заняття І. Вагилевича. Хоч на відміну від М. Шашкевича та Я. Головацького, І. Вагилевич не брав безпосередньої участі в розробці бібліографічних матеріалів для “Русалки Дністрової”, але для нього бібліографія не була зовсім чужою.

Після 1831 р. Львів “був заповнений польськими емігрантами та втікачами після повстання”: деякі з них були студентами університету (14, Головацький). Іван Вагилевич та Маркіян Шашкевич увійшли в історію України як українські просвітителі, носії ідеї українського національного відродження першої половини XIX ст. Своєю діяльністю вони пробудили національну свідомість, сприяли формуванню національного світобачення, усвідомлення своєї національної ідентичності. Вони ввели народну мову в літературу, церковне і освітнє життя.

Перший тісний контакт, а потім і співробітництво польської групи “Liewonia” та української “Руської трійці” — в їхньому спільному захопленні українським фольклором (15, Грабович, с. 155). У своїх спогадах про суспільне і культурне життя тих років (“Воспоминания о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче”), Я. Головацький вказує на їх близькі стосунки з учасниками польського повстанського руху, зокрема, на зв'язки з Паулем Жеготом, упорядником фольклорної збірки “Piesma ludu ruskiego w Galicyi” (1839 — 1840). “Паулі,— писав Я. Головацький,— увів нас у польські гуртки”.

1839 р., після 10-річного, з перервами, навчання, І. Вагилевич закінчив духовну семінарію, отримавши право на висвячення та парафію, проте Церква ще сім років відкладала дозвіл на його висвячення. Теологічні студії І. Вагилевича поступалися уподобанням фольклором та вивченням мови, він не зміг опанувати церковного співу та вдосконалення старослов'янської мови. Він і не наполягався на цьому. Ці роки стали першою сходінкою у його кар'єрі. Другою і найвизначнішою — була до початку революції, 1848 р., коли остаточно сформувався його світогляд. Він більше часу присвячує філології, хоча й не полишав студій з етнографії та археології. Однак його уподобання та ідея українськості споріднювалася з його ставленням до статусу польської нації. Я. Головацький в останні роки життя розголошував про те, що І. Вагилевич став жертвою інтриги польських буржуазних

осередків, внаслідок чого він відійшов від української ідеї, ставши полонофілом та політичним ренегатом (16, Головацький, Т.6, с.453—472). Наївний і довірливий, І. Вагилевич, обурений несправедливим ставленням до нього греко-католицької ієрархії, не бачив справжніх намірів його нових польських знайомих. Його, сина бідного парафіяльного священика, тишила увага з боку вищих кіл галицької столиці, він “проковтнув” приманку через шляхетних вродливих польських жінок, і остаточно відійшов від справи для національної ідеї власного народу (16, с. 459—464).

І. Франко (17, Франко, Кн. 5, с.97 — 141) на основі документальних свідчень, показав, що ця оповідь “приправлена”, в основному, плітками та базіканням. Проте “ненависть Головацького до поляків”, від 1848 р. ставала ще гострішою. Він категорично стверджував, що І. Вагилевич входив до гуртка, очолюваного графом Юзефом (Осипом) Дуніним-Борковським, якого Я. Головацький відлому охарактеризував як негідника. “Граф Осип Борковський, — писав Я. Головацький, — один із передових львівських літератів того часу, взяв Вагилевича до себе як компаньона, дав йому у себе квартиру, стіл, прислугу і все удержанс, велів пошити йому модну елегантну одягу, дозволив говорити до себе “ти”, водив його в театр, на балі, на літературні вечірки, в аристократичні товариства, рекомендував його вченим, місцевим і приїзdnим як свого друга і чоловіка незвичайно талановитого... Борковський настроїв усіх своїх знайомих... так, що Вагилевич ні від кого не почув слова правди. У всіх товариствах ним забавлялися як блазнем” (16, Головацький, с. 459 — 460), оскільки він був несміливим семінаристом та недосвідченим, наївним провінціалом. Це був “круг переважно молодих людей, пройнятих пропагандою демократичних поглядів, ідеями збратання народностей і вирівнювання соціальних контрастів” (17, с. 98, 121). І. Вагилевич вже не був сільським мужланом, як стверджував Я. Головацький, а молодим талановитим вченим та письменником, маючим своє ім’я. “Зі смертю Головацького замовк... остатній свідок тих часів”, — писав І. Франко (17, с. 99). Проте з’явився інший свідок — сам Вагилевич. Його готовність співпрацювати з польськими лібералами та демократами давала підстави звинувачувати його в зраді та відступництві від свого народу. Це було цілковитою маячнею, про що свідчить наступне. І. Вагилевич приступив до праці над двома важливими проектами, кожний з яких яскраво виявляв його патріотизм: він створює трактат про “південноруську” мову— “Rozprawę o języku południoworuskim”, яка не була не тільки надрукованою, але й до кінця завершеною. Пізніше вона увійшла до граматики Вагилевича, опублікованої 1845 р. Оригінал її знаходиться в Санкт-Петербурзі (18, Библиотека РАН). Уривки друкували Павлин Свенціцький у статті “Rekopisma pozostale po ś. P.J. Wagilewiczu” (19) та М. Возняк (20) у “Студіях над галицько-українськими граmaticами ХІХ в.”, пізніше — “У століття зорі Маркіяна Шашкевича (21) . Цим питанням присвячена і його праця “Gramatyka języka maloruskiego w Galiciji ułożona przez Jana Wagilewicza”(Lwow, 1845).

О. Огоновський (22) подав найважливішу літературу про І. Вагилевича. За І. Вагилевичем, — пише М. Возняк, — “нашу мову не можна уважати якоюсь сумішкою русько-польських слів. Правда, ми сходимося у дечім з поляками, але ще більша подібність нашої мови з чеською і сербською. Крім сього, поляки, як і перше, так і тепер підправляють нашою мовою свою” (20, Возняк, с. 91).

Навмисно вживаючи термін “південноруська” мова, автор пояснював, що узвичаєний термін “малоруська” чи “руська” мова спричиняє до поняття звуженості, окремішності в малому, проте вже у видрукуваній 1845 р. “Граматиці”, він повернувся до усталеного терміну — “малоруська” мова. І той факт, що письменник користувався при письмі польською мовою, не є ворожим. Подібне явище застосовував на перегині XVIII ст., лише німецькою мовою про чеську, Йозеф Добровський (16, Головацький, с. 464). Ці питання лягли в коло досліджених питань філолога-славіста В. Ягича (23, Рева, с. 835—846), почасти — І. Раковецького (24, Рева, с. 140—146) та М. Драй-Хмари (25, Рева, с. 483—494).

Спіраючись на праці дослідників життя та творчості І. Вагилевича, можемо стверджувати, що письменник в цей період не лише не зрадив своєму народові, обмірковуючи окремі питання філології, але й накреслив у загальному свою національну ідею. Він виклав свої судження про націю, яка є народ, що, вступивши в своє політичне життя, виробив свій власний характер..., а до цього належить мова... (21, Возняк, с. 262—263). В інших місцях письменник писав про “поділ” Південної Русі між Польщею та Росією (21, Возняк, с. 263). Цю ж думку пізніше розвинув М. Драгоманов. Звісно, що виказані ним погляди не могли вдовольнити австрійський уряд та греко-католицьку консисторію. І, можливо, на щастя його найсуперечливіші думки залишилися в рукописах.

Лише з плином часу, 1846 р., Церква дозволила І. Вагилевичеві отримати сільську парафію, проте це не принесло йому певної втіхи. У листі до польського історика В. Мацейовського, він нарікав на те, що “відносно етнології, філології, і, можливо, історії, я міг би сказати щось нове і незвичайне” (26, Вагилевич до Вацлава Александра Мацейовського), (16, Головацький, с. 464).

Основну публікацію його життя — “Граматику” вчені сприйняли дуже прихильно. Навіть великий Шафарик відгукнувся схвально (27, Лист Шафарика до Бодянського): “Робота добра, тільки дуже погано... надрукована”. Проте, ні зусилля Мацейовського, ні Погодіна, до яких звертався І. Вагилевич щодо роботи в Російській імперії, не принесли очікуваного результату. Він залишив свій сільський прихід, переїхав до Львова і встиг видати перше число “Дневника Руського”. Його позиція була чіткою. Письменник стверджував, що українська нація має бути самостійною як культурна спільнота, і тоді необхідно поєднати її політичну долю в федерації з демократичною Польщею. Найважливішим є питання розвитку національної літератури. І. Вагилевич вважав, що свій початок українська література бере ще від часів Київської Русі, проте історична доля

була дуже складною. Пізніше цю думку обстоював М.С. Грушевський та В.М. Перетц з гуртківцями його наукової школи (28, Перетц, с. 67—73).

Без власної літератури будь-яка народність втрачала б свою ідентичність. Він гаряче підтримував запровадження низки україномовних шкіл у районах Габсбурзької імперії. Він не розглядав питання територій, що були під владою Росії. Всією душею підтримував заклик Руського Собору впровадити навчання рідною мовою навіть на університетському рівні. Вважав, що без освіти українці ніколи не стануть “великою нацією”, звідси — основний прогрес у розвитку не лише освіти, а й культури. Однак, проголошуючи національні ідеї, І. Вагилевич зайняв пропольську позицію. Оспівуючи Київську Русь як колиску і золотий вік українства, він прийнятно ставився до польської експансії. Вважав, що Річ Посполита благословила політичну свободу і конституційний уряд. Українці ж, проливаючи кров на захист своєї свободи, виступали оборонцями не лише України, а й всієї Європи, воюючи проти татарів та турків, допоки не потрапили в царське ярмо. Подібне твердження усталено проповідував і Л. Баранович у низці своїх польськомовних віршів (29, Рева, с. 29—33). І. Вагилевич вважав, що українці й поляки поділяли “спільну долю протягом 500 років”, і тепер “немає родини, руської чи польської, серед членів якої не було б як поляків, так і русинів”. В майбутньому ці нації, — на думку просвітителя, — повинні працювати рівноправно, “для нашої спільної батьківщини”.

І. Вагилевич рішуче підтримував ідею Руського Собору щодо поділу Галичини за національним критерієм на дві адміністративні одиниці. На Слов'янському Конгресі в червні в Празі, де поділ отримав більшість голосів, І. Вагилевич виступав проти того, щоб продовжувалася агітація проти рішення. Він усвідомлював загрозу, яку становила німецька влада: “Де двоє б'ються, третій перемагає”, — говорив він. Як наслідок, поразка лібералізму та зломлення національних інтересів призвели до поновлення політичної реакції, що настала наприкінці 1848 — початку 1849 років. Ідеї І. Вагилевича і його друзів з Руського Собору похитнулися. Вони не лише не завоювали підтримки з боку українських кіл, але не змогли утвердитися в самій організації. Руський Собор розпався. Зросло тертя поміж патріотами української культури та порожніми базиками від культури.

Останній період життя І. Вагилевича охоплював майже 18 років, і був найтрагічнішим. Здавалося, трагічні події просто переслідували письменника. Церква відкидала його як заколотника, а побратими, з якими він замолоду хотів кращої долі своєму народові, відштовхнули як зрадника. Він міг би знайти собі пристосування, проте польська громада йому була чужою. Часопис “Дневник Руський” був зліквідований, і він позбувся редакторської посади. Львівська консисторія штовхала його до монастирського усамітнення, проте І. Вагилевич від цього відмовився, бо не почувався винним за свої діяння. Польські друзі переконали князя Леона Сапегу призначити І.Вагилевичу невелику пенсію. Однак, його позбавили матеріального забезпечення після того, як він зрікся духовного сану і

вступив до лютеранської Церкви. Це справило справжній шок на Л. Сапегу. А для І. Вагилевича цей крок був протестом супроти людського зла, аніж сам факт прийняття протестантизму. Зрештою, він втратив місце праці, яке знайшли для нього в бібліотеці Інституту Оссолінських у Львові (30, Щурат, с. С.56 — 61). Це був культурний центр від 1817 до 1848 р. для українців Галичини, який відіграв надзвичайну роль у національному пробудженні Галичини.

Наступні 10 років І. Вагилевич ледве зводив кінці з кінцями, однак йому вдалося завершити велику кількість історичних досліджень, які в основному залишилися в рукописах. Менше питання приділяв національному. Кілька разів долучався до дрібної роботи, проте усталених статків так і не мав. Життя закінчив, працюючи на дрібній посаді міського архіваріуса — 10 травня 1866 р. В рукописному відділі академічної бібліотеки в Санкт-Петербурзі зберігається рукопис статті І. Вагилевича про лемків, написана польською мовою. В українському перекладі з вступною заміткою І.Д. Красовського його надруковано 1965 р. в українському етнографічному журналі (31, Вагилевич, с. 76 — 80). Опис у статті лемківського чоловічого і жіночого одягу, — як зазначав І. Красовський, — «неповторний і є дуже цінний для сучасних етнографів, оскільки належить до першої половини XIX ст... Народний одяг лемків, описаний І. Вагилевичем, на сьогодні є музейною рідкістю». Разом з Августом Бельовським (1806—1876) — польським істориком та археографом, поетом і перекладачем, І. Вагилевич переклав українською і польською мовами та опублікував «Повісті временних літ» під назвою «Літопис Нестора» з додатками: «Повчання Володимира Мономаха» і «Лист князеві Олегові Святославовичу» (1864, 1866), а також переклав прозою українською та польською мовами «Слово о полку Ігоревім» (1836). Український переклад опублікований лише 1884 р.

Велику частину наукових розвідок автор не закінчив, і вони лишилися в рукописах. І.Франко за самовіддану патріотичну діяльність І.Вагилевича відносив його до "перших будителів народного духу в Галичині" (32, Франко, с. 602). На матеріалі біографії І. Вагилевича польський письменник Я. Захар'ясеви́ч написав повість "Учений" (т. 1—2, 1855), присвячену письменникові. Спрямування збірки яскраво виражено її епіграфами. Так, на звороті титульного аркуша подано епіграф із Я. Коллара — відомого чеського і словацького фольклориста, етнографа, історика: «Не тоді, коли очі сумні, а коли руки діяльні, розцвітає надія». До розділу «Пісні народні» теж подано епіграф з Я. Коллара: «Народні пісні є найміцнішою основою освіти, чинником культури, підтримкою народності і окрасою мови».

Книжка відкривається "передслів'єм", написаним М. Шашкевичем, що становить своєрідний маніфест літературного й культурного відродження Західної України. Серед слов'янських народів, що прокинулися до нового життя, "судилось нам послідніми бути", — писав М. Шашкевич в передмові до "Русалки Дністрової". У підрядковій примітці до передмови наводиться один із перших бібліографічних списків нової української літератури ("Русалка Дністровая" (33, Фотокопія, с. IV—VI). У списку перелічувалися

три петербурзькі видання “Енеїди” І. Котляревського: “Опыт собрания старинных малороссийских песен” М.А. Цертелева, дві збірки М. О. Максимовича: «Малороссийские песни» та «Украинские народные песни», «Запорожская старина» І.І. Срезневського, «Малороссийские повести» Г.Ф. Квітки-Основ’яненка, «Малороссийские приказки» Є.П. Гребінки та інші твори письменників Східної України та перші українські фольклорні збірники. Цей список свідчив про пильну увагу М. Шашкевича та його однодумців до творів письменників Наддніпрянської України.

На початку першого розділу “Пісні народні” вміщено передмову Івана Вагилевича “К народным русским песням” і пісні різних жанрів: думи, думки, весільні пісні, колядки. Цей розділ наповнений народними піснями про Довбуша, Морозенка..., що оспівують героїчну боротьбу та героїчні часи “руської слави”. У передмові до розділу говориться про значення історичних пам’яток, які вселяють «в серця сильніи чувства».

Важливим у “Русалці Дністровій” є розділ «Складання», де вміщені оригінальні твори упорядників. Розпочинається розділ програмовим віршем «Згадка» М. Шашкевича, в якому поет сумує за минулими героїчними часами «руської слави». Рятунок народу, що поневіряється, — переконує автор, — у згуртуванні творчих сил, у братерському взаємспілкуванні слов’янських народів.

Портрет І. Вагилевича, на нашу думку, не буде повним без кількох слів про його побратима, М. Шашкевича. Б. Лепки дає йому таку характеристику: “... до маленького русявого хлопчика, з острим носиком і голубими, як незабудки, очима, говорила чистим голосом рідна природа; ті сосни, що сумно шуміли, ті людські кістки, що з опокою в суміш білили ся до сонця, ті квіти, що на землі скропленій потом і сльозами виростали. Не тільки соловейкових пісень слухав він радо, але не раз не два мусів чути жалісний спів бідної мами, що їй сина до війська забрали, або дівчини, котрій судженого до холодної замкнули — бо так “окоман” хотів” (34, Лепкий, с. 29—30).

Літературно-художня творчість М. Шашкевича не одразу стала відомою читачам. Тільки незначна частина його творів була надрукована за життя. Але опубліковане свідчило, що в особі М. Шашкевича в літературу увійшов талановитий поет, патріот і гуманіст, людина значної культури і громадянської мужності. «Він, — писав про М. Шашкевича І. Франко, — мав відвагу й дар висловити досить виразно, а бодай, для тогочасних прибитих русинів досить зрозуміло все те, що їх боліло, чого вони бажали і чого надіялися” (32, Франко, с. 603). У Шашкевичевих віршах у нас перший раз повіяло духом поезії ХІХ віку... (35, Франко, с. 249).

«Не зважаючи на свою енергійну боротьбу за народне письменство, була це натура наскрізь лірична, з мрійними почуваннями, з нахилом до романтизму», — зазначав С. Єфремов (36, Єфремов, с. 435).

«Вірші його, — писав Д. Чижевський, — в основному пісні: їх меланхолійний настрій — щирий, їх тон м’який та ніжний» (37, Чижевський, с. 387). «В історичному й суспільно-культурологічному планах становлення нової української літератури є пошуки високого стилю у творчості західноукраїнських

письменників... У деяких творах Шашкевича цей високий стиль здебільшого є естетично вдалий», — вказував Г. Грабович (15, Грабович, с.32).

Провідний мотив Шашкевичевої поетичної творчості — ідея захисту рідної мови, культури:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила;
Чому ж мова їй немила?
Чом ся нею встидати маєм?
Чом чужую любляєм? («Руська мова»).

Поетичне новаторство М. Шашкевича полягало в народності його творів. Він осуджував старі консервативні традиції, архаїчну “книжність”, псевдокласику. “Новим був дух Шашкевичої поезії — свіжий і оригінальний, — писав І. Франко (35, Франко, с. 250).

Невелика за обсягом, але різноманітна проза М Шашкевича.

Третій розділ становлять переклади, переспіви народних сербських пісень та уривки з «Краледвірського рукопису» В. Ганки (1791 —1861) — чеського філолога, поета, громадського діяча в перекладі М. Шашкевича.

Чималою заслугою М. Шашкевича є його перекладацька діяльність. Відомі його переклади українською мовою сербських народних пісень, творів чеських і польських поетів. “Шашкевич перекладав не тільки криваво-романтичний “Zamek Kaniewski” Гошинського, але також і ніжно сентиментального класициста Карпинського“, — відзначав Г. Грабович (15, Грабович, с. 503). 1833 р. М. Шашкевич здійснив найранішній переклад українською ритмічною мовою «Слова о полку Ігоревім». До нас дійшов лише переклад «Плачу Ярославни». У своїй подвижницькій діяльності М. Шашкевич тісно пов’язував християнські та національні фактори, з введенням української народної мови в церковне життя, літературу і школу, започаткувавши їх українізацію.

1842 р. в Галичині М.Шашкевич розпочав спроби перекладу Євангелія Іоанна і Матвія українською мовою.

Менш відома друга спроба перекладу Святого Письма галицько-руською мовою М. Шашкевичем, який ретельно працював над Псалмами і Євангелієм від Матвія та Марка. Найбільше уваги перекладач приділив "Давидовим псалмам", які отримали назву "Русланові псалми", і за композицією скоріше нагадували сонети: наприкінці кожного подався своєрідний ключ, щоб ліпше зрозуміти викладене у вірші.

М. Шашкевич у перекладах наблизив псалми до українців: роздуми Давида про Святий Сіон, Ізраїль, спадщину Якова в "Русланових псалмах" наблизено до рідної Вітчизни: "вітер на степах України", "русько-українське серце", "віру руську", "віру тверду як Бескид" і т.ін. В прикінцевому варіанті псалми перекладалися довільно. На жаль, за життя М. Шашкевича спроби перекладів Святого Письма галицькою мовою не побачили світ.

У “Псалмах” поет глибоко осмислив християнські цінності — найвищі національні святині, невід’ємну частину духовності українців — Віру, Надію і Любов. Своїми творами і проповідями, які він висловлював рідною мовою, “у ній являється душа народу” (36, Шашкевич, с. 140), допомагав глибше пізнати віру своїх батьків, старовину й свою національну ідентичність. Пізніше митрополит Іларіон (І.Огієнко) також наголошував на значенні рідної мови і її зв’язку з християнською Церквою: “Хто міцний у рідній мові, той і міцний у батьківській вірі” (37, Огієнко, с. 3).

Відзначаючи новаторство М. Шашкевича, М. Возняк указував, що поет “задумав велике діло, погорджену, висмівану хлопську мову надихати силою духа та й огнем любові. Піднести її з занепаду та ввести її в літературу та життя” (38, Возняк, с.3).

Безперечний інтерес становить надзвичайно цікава передмова до останнього розділу збірки “Старина”, написана М. Шашкевичем, по суті це — романтична розповідь про старовину, в якій М. Шашкевич бачив «лице століть» і «дух предків»: “Старина є то великий образ, є то зеркало, як вода, чистеє, в котрім незмушено являєя лице століть... Чужина нас займає, чому ж бо нашина не прилягла до серця, не промовила до душ наших сильним словом”? В розділі подано ряд поетичних героїко-козацьких та любовно-побутових творів, публікації рукопису XV ст., короткого опису слов’янських і “руських” рукописів церковнослужбового змісту та вжитку, що знаходилися в бібліотеці монастиря святого Василя Великого у Львові. Народні пісні, фольклор, — говорив М. Шашкевич, — потрібно зберігати, бо це неоціненні скарби, які свідчать про народну славу.

Свято шанують пам’ять перших подвижників національного відродження — І. Вагилевича та М. Шашкевича у наш час. Про це свідчать щоденникові записи Олесея Гончара: “22.10.1986 р. Провів засідання Комітету по вшануванню Шашкевича. На Наддніпрянщині його мало знають. А постать світла, варта слави всеукраїнської. Гадаю, що ювілей відкриє очі на Шашкевича багатьом” (39, Гончар, т.3, с. 119).

22.11.1986. Підлісся. Відкриття Музею Шашкевича. Хвилююче всенародне вшанування його 175-річчя. Навіть сонце після туманів проблиснуло!

Із “Підлісся” Шашкевича:

Там колодязь студенецький,

А дуб воду тягне;

Не так щастя, як той води

Моя душа багне!

Бачили цей дуб і пили воду з цього “колодязя студенецького...” А висловити так свої почуття міг тільки істинно великий поет...” (39, Гончар, с. 122). В історії Західної України велика частина суспільства і в той час, коли діяла «Руська трійця», розуміла значення збереження рідної мови, віри, звичаїв і обрядів, традиційних форм родинного й громадського життя. Таке розуміння допомогло зберегти українську національну ідентичність в

складних загальнополітичних і суспільних умовах (40, Петраш), (41, “Русалка Дністровая”), (42, “Руська трійця”), (43), (44).

Я. Розумний у статті “Літературна діяльність Маркіяна Шашкевича і західноукраїнське відродження XIX ст”, пише: “Бездержавний статус західного українця нашарував на його психічні комплекси неповноцінності й різні психологічні травми. Зникло почуття державної ідентичності й національної окремішності, а загалом і віра у власні сили зупинити процес, який веде до повного збайдужіння, душевного обивательства та комплексу регіонального рутенства. В результаті цього, на початку XIX ст., галицьке українське суспільство знайшлося на дні своєї культурно-політичної самосвідомості й матеріальної нужди” (45, с. 225).

В іншому документі читаємо: “У 70—80-х роках культурно-просвітницький рух у Галичині набирає нових форм. Попри козакофільські атракції П. Куліша, федералістичні напучування М. Драгоманова все ж тут найбільший вплив мала діяльність письменника О. Кониського, автора першої наукової біографії Т. Шевченка. Ідеї Шевченка поширюються серед усіх верств галицького суспільства. Суспільний розвиток пов’язується з етнополітичними інтересами народу, він спрямовується у загальноукраїнську течію. Утворюються різні товариства. В 1868 р. засновано товариство “Просвіта”, згодом у 1873 р. сформовано Товариство ім. Шевченка. Відтепер вшанування пам’яті Тараса Шевченка і Маркіяна Шашкевича перетворюються на проповідування національних ідей, що зумовило створення культу цих двох великих синів нашого народу. Діяння М. Шашкевича для Західної України, як і чин Т. Шевченка для всієї України, набирали національного звучання, майже месіанської сутності” (46, Горинь С. 8—9).

Ставлячи свою “Русалку Дністрову” поруч Максимовичевого збірника народних пісень і перших творів східноукраїнських письменників, члени «Руської Трійці» мали на думці і в душі ту ідею соборності, що про неї писав Шашкевич у вірші «Побратимові»:

При Чорнім морі
Себе завітчає,
В степах на просторі
Весело заграє,
В водах — в Дніпрі
Змисьь, прибереся,
Легеньким крильцем
На Дністр занесеся,
Крилоньками сплесне,
Отрясе, злопотить,
Під небо до сонця
Ген-ген полетить,
Під небом край сонця
Сонічком повисне,
І буде літати,

І буде співати,
І о руській славі
Скрізь світу казати.

Ю. Шевельов у статті «Сувора школа: Сто років з дня смерті Маркіяна Шашкевича» (47, Шевельов, с. 246—251), зазначав: «Багатобічністю своєї діяльності Шашкевич заклав справжні невмирущі підвалини відродження своєї нації. Він показав і відтворив ті «сукромі голоси», що їх таїла в собі занедбана мова й закута душа українського народу. Хай не зміг (чи не встиг) він злити їх в одну величну синтезу, як це зробив, наприклад, Шевченко, але він був певний того, що — «сукромі голоси бринять по всій Русі... лиш їх скликати в одно, а стане піснь велика, довга, безконечна, що цілим світом загуде, що сильно розгримить славу попередніх і нинішніх літ всього народу» («Старина») (48, с.251).

“Існування великої національної батьківщини, довговічне сусідство з польським народом, складні перипетії польської визвольної боротьби на південно-східному прикордонні — все це поставило рубом питання ясного окреслення і ідейного начала нового життя. Начало те знайдено на магістралях інтернаціоналізму і дружби, що кувались на протязі історії найкращими синами обох народів...” (49, Джуринка, с. 4).

Про І. Вагилевича також знаходимо сучасну літературу (50), (51). І. Драч написав вірша:

Земний уклін, хто відстояв
Свій вік, свій дім, свій чесний хліб...
Не онімечили святої,
Не спольщили, хоча й могли б.
Ми ладні руки цілувати
Тому, хто у страшній порі
Зберіг для нас дзвінкi Карпати
І мову голубу зберіг...

Я. Рудницький у статті «Шашкевич і Шевченко», пише: «Ідеї Шевченка й Шашкевича сягають і поза Україну, або, як каже перший із них, торкаються земляків і «не в Україні сущих». Збереження рідної мови й рідної культури на теренах нового українського поселення... буде... розвиватися під гаслами: «І чужому научайтесь й свого не цурайтесь» (52, Рудницький, с. 267).

Я. Розумний у статті «Маркіян Шашкевич у молодій поезії» (53, с. 280 – 284), аналізує творчість поетів, звернених до нього. «Молоді радянські поети ставлять Шашкевича в контексті загальноукраїнському...» (53, с. 281). Вірші Р. Братуня — «На відкриття пам'ятника М. Шашкевичу в с. Підліссі» (1963), В. Лучука «Сповідь Маркіяна Шашкевича перед майбутнім» (54, Братунь, с. 207—208), Д. Павличка «Пелюстки і леза» (55, Павличко, с. 218—219), І. Калиня «Могила Шашкевича» (56), О. Сенатович «Пам'яті Шашкевича» (57), В. Колодія «Маркіянова дорога», І. Драча (58)

тощо. Р. Іваничук написав біографічну повість, присвячену Шашкевичу “Вода з каменю” (59). М. Шашкевич писав: «Сіймо, а збирати будем!»

Незважаючи на те, що сумно склалася доля учасників «Руської Трійці» М. Шашкевич передчасно помер, І. Вагилевич опинився у польському таборі, Я. Головацький перейшов до табору москвофілів), їх діяльність, і, зокрема, діяльність І. Вагилевича, сприяла національному розвитку не лише Галичини, а і всієї України, зміцнювала українсько-польські відносини.

Подальші роки опиралися на досвід вільнодумців. Хроніка тих років зафіксувала: “Сонна Європа стрепенулась, але її реакція обмежилась лише парламентарними інтерпеляціями послів та розгубленістю безпорадної і безсилої Ліги Націй в Женеві” (60, с. 7—8). Був грудень 1932 р. “На горі самовпевненої спокій, — внизу нервовість, яка переходить в хаос... Грізний Местник мститись за заподіяні злочини. Невидимі руки з підпілля освітлюють пожежами маєтків польських колоністів Рідну Землю... Та не тільки на Галицькій Землі — від Кавказу по Сян і від берегів Чорного моря по Сіверські землі — змагається українська свободолюбна нація з озброєним до зубів озвірілим галапасом — окупантами!” (60, с. 6).

Джерела та література

1. Рева Л. Видання Швайпольта Фіоля у фондах відділу стародруків та рідкісних видань ЦНБ НАН України // Бібліотечний вісник. — 1994. — № 3. — С. 18–22.
2. Головацький, с. 229–285.
3. Білецький О. Збір. тв.: У 5 т. — Т.2. — С. 136.
4. Шашкевичіана. Нова серія. 1–2. — Львів, 1997; 3–4. — Львів, 2000.
5. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції: Письмо друге // Збір. тв.: У 50 т. — Т. 26. — С. 74–94.
6. Wagilewicz D.J. Demonologia slowianska // Kronika ludu z demonologij slowiańskij. — Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича. — № 46. — П.13 – 15.
7. Wagilewicz D.J. Zagusy do demonografij. — Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича. — № 46. — П.8.
8. Рева Л.Г. Едуард Руликівський (1825–1900) та Микола Миклухо-Маклай (1846–1888) – видатні дослідники історії Планети та України (кінець XIX ст.) // М.М. Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст / Голов. ред. М.Ю. Костиця, В.І. Тимошенко. – Вид-во «Волинь», Житомир, 2011. – 440 с. – (Наук. збірник «Велика Волинь». Праці Житомир. наук.-краєзнавчого т-ва дослідників Волині. – Вип. 46. – [С. 70–78]).
9. Рева Л. Олексій Іванович Воропай – журналіст // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 25. – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2011. – 536 с. – [С.394–398].
10. Вагилевич і гуцулы – обитатели Восточной отрасли Карпатских гор // Пантеон. – Т. XXI, кн.5. – 1885. – Отд.3. – С. 17–56.
11. Рева Л. К. Транквіліон-Ставровецький: богословський та філософський контексти у творчості // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник: 2010; Кн. II / Упоряд.: О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Львів: Львівський музей історії релігій: Логос, 2010. – 1064 с. – [С. 421 – 431].

12. Рева Л. Григорій Сковорода (1722 – 1794) – уродженець України, філософ світового рівня // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Ін-т української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Т. 19: У 2-х кн. Тематичний випуск: "Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризації". – Кн. 1. – К., 2009. – 692 с. /Матеріали Міжнар. наук. конф. "Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризації" (К., 29 – 30 верес., 2009). – [С. 351 – 366].
13. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». – К.: Наук. думка, 1990. – 337 с.
14. Головацкий Я. Пережитое и перестраданное // Литературный сборник, издаваемый Галицко-русской матицей. – Львов, 1885–1886.
15. Грабович Г. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка. – К., 1997. – С. 155.
16. Головацкий Я. Судьба одного галицко-русского ученого: К биографии Ивана Николаевича Вагилевича // Киевская старина. –1883.– Т.6. –С.453–472.
17. Франко І. До біографії Івана Вагилевича // Записки НТШ. – Т. LXXIX. – Кн. 5. –Львів, 1907. – С.97 – 141.
18. Библиотека РАН. Отдел рукописей. Рукописи И. Вагилевича. Собрание А.А. Петрушевича: В 20 т.
19. Rękopisma pozastale po ś. P.J. Wagilewiczu (15) // Pismo Zbiorowe Poświęcone Rzeczom Ludowym Ukraińsko-Ruskim. – Львів, 1867. –№3. – С. 162 – 164.
20. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в. // Записки НТШ. –Т. ХСІІІ. – Ч. 1. – Львів, 1910. – С. 90 – 131.
21. Возняк М. “У століття зорі Маркіяна Шашкевича”:1834 – 1934: Нові розшуки про діяльність гуртка. – Львів, 1936. – Ч. 2.
22. Огоновский О. История литературы русской. – Ч. IV. – Львів, 1894. – С. 119 – 150.
23. Рева Л. В. Ягич — голова-патріарх усіх сучасних слов'янознавців // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : зб. ст. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. — 2005. — Вип. 14. — С. 835—846.
24. Рева Л. Славістичні погляди Ігнатія Раковецького // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур : зб. наук. праць : пам'яті Леоніда Булаховського / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т філології. — 2006. — Вип. 6. — С. 140—146.
25. Рева Л. Славістичний дискурс Михайла Драй-Хмари // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур : зб. наук. праць : пам'яті Леоніда Булаховського / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т філології. — 2007. — Вип. 7. — С. 483—494.
26. Вагилевич до Вацлава Александра Мацейовського від 18 серпня 1847 // Ossoliniana 1814 – 1874: Listy i akta oryginalne, Biblioteka Zakladu Narodowego im. Ossolinskich. – Wrocław. – Рукопис № 5819 / III.
27. Лист Шафарика до Бодяньського від 26 грудня 1845 р. // Korespondence. –Č.1. –S. 97.
28. Перетц В. М. Рецензія на монографію М. С. Грушевського "Історія української літератури". Т. I /вступ. ст. та комент. Реви Л. // Слово і час. — 2004. — № 7. — С. 67—73).
29. Рева Л. Він жив і творив на Чернігівщині: До портрета Лазаря Барановича // Вісник Книжкової палати. — 2007. — № 1. — С. 29—33.
30. Шурат В. На досвідку нової доби // Оссолінеум. – С.56 – 61.
31. Вагилевич І.М. Лемки – мешканці Західного Прикарпаття. Пер. з польської, підг. до друку та вступ. замітка І.Д. Красовського // НТЕ. – 1965. – Ч.4. – С. 76 – 80.
32. Франко І.Я. // Літ.-наук. вісник. – Т. 34. – 1906. – Кн. VI. –С. 602.
33. Фотокопія з вид. 1837 р./ Вступ. ст. О.І. Білецького. – К., 1950. – С. IV–VI.

34. Лепкий Б. Маркіян Шашкевич. – Коломия, б.р. –110 с. –С. 29–30.
35. Франко І. М. Шашкевич і галицько-руська література // Збір.тв.: У 50 т. – Т.29. –С. 249.
36. Єфремов С. Історія українського письменства. –К., 1995. –С. 435.
37. Чижевський Д. Історія української літератури. –Тернопіль, 1994. –С. 387.
38. Шашкевич М. Твори. – К., 1973. – С. 140.
39. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів, 2003. – С.3.
40. Возняк М. Оповідання про Маркіяна Шашкевича. – Львів, 1911. – С.3.
41. Гончар О. Щоденники: У 3 т. – Т.3: 1984–1995. –К.: Веселка, 2004. –С. 119.
42. Петраш О. “Руська трійця”: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. – К.:Дніпро, 1972.–152 с.
43. “Русалка Дністровая”: Документи і матеріали. – К.: Наук. думка, 1989.–542 с.
44. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К.: Наук. думка, 1987.–337, [1] с.
45. “Руська трійця”: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький: Бібліогр. покажч. (1834–1990) / НАНУ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка; (уклад. І. Ільницька). – Львів, 1993. – 380 с.
46. Люзьяк М. Роль та місце “Руської трійці” в історії української філософії: спроба оцінки у вихованні національної свідомості та формуванні політичної думки українського народу: Наук. поп. Вид. – Львів: Атлас, 1999. – 104 с.
47. Розумний Я. “Літературна діяльність Маркіяна Шашкевича і західноукраїнське відродження ХІХ ст” // Маркіян Шашкевич на Заході: Інститут-заповідник Маркіяна Шашкевича.– Вінніпег, 2007. – 382 с. – [39, Розумний С.225–240].
48. Горинь В. Перепоховання Маркіяна Шашкевича. – Львів: Б-ка Шашкевичани: Нова серія, 2001. –90 с.
49. Шевельов Ю.Сувора школа: Сто років з дня смерти Маркіяна Шашкевича // Маркіян Шашкевич на Заході: Інститут-заповідник Маркіяна Шашкевича.–С. 246–251.
50. Джуринка К. Свідectво доби // Гомін: Літ. антологія. – Варшава: Укр. сусп.-культ. т-во, 1964. – 304 с.– С. 4.
51. Дем'ян Г.В. Іван Вагилевич – історик і народознавець. – К.: Наук. думка, 1993. – 150 с.
52. Іван Вагилевич: Покажч. рукописів праць та матеріалів до біографії: До 175-річчя від дня народж. І.М. Вагилевича / АН УРСР; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка; (уклад. О.О. Дзьобан). – Львів, 1986. –75 (8) с.
53. Рудницький Я.Шашкевич і Шевченко // Маркіян Шашкевич на Заході: Інститут-заповідник Маркіяна Шашкевича.– С. 267–268.
54. Братунь Р. Ватра.Поезії. – К.: Дніпро, 1966. – С. 207–208.
55. Павличко Д. Вибрані поезії. – К.: Дніпро, 1964. – С. 218–219.
56. Калинь І. Могила Шашкевича // Дніпро. –№7. –К., 1964.
57. Сенатович О. Пам'яті Шашкевича // Сенатович О. Стебло. Поезії. – К.: Молодь, 1968. – С. 16.
58. Драч І. Протуберанці серця. – К.: Молодь, 1965. – С. 19–20.
59. Іванічук Р. Вода з каменю. Роман. – Львів: Каменярь, 1982. – 253 с.
60. Городок Ягайлонський. –Б.м.: Вид-во ім. Ольжича, 1949.–24 с.